

AMSTERDAM WALKABOUT 2009

Cultuurgeschiedenis Westerpark/Bretten/Halfweg/Spaarndam(merdijk)

Haarlemmerpoort

De Haarlemmerpoort is de vijfde poort van die naam en is in de loop der eeuwen vanaf de oude binnenstad steeds verder opgeschoven naar de huidige plaats. Hier stond al in 1618 een stadspoort, maar die is in 1837 afgebroken. Het huidige gebouw dateert uit 1840 en heette oorspronkelijk Willemspoort, naar koning Willem II, die een dag na de opening zou worden ingehuldigd. De traditionele naam heeft echter gewonnen. In de bouwtijd hadden stadspoorten al geen verdedigende functie meer, en deze diende dan ook ter inning van accijnzen. Sinds 1614 lag de stadswal ook op deze plaats. Erbuiten lagen de Overbraker- en de Sloterpolder, de Spaarndammerdijk en de Haarlemmervaart met Haarlemmerweg.

Westerpark

Het Westerpark (arch. Springer 1891) is aangelegd in de Overbrakerpolder en is de opvolger van het Westerplantsoen, dat lag tussen de huidige Spaarndammer- en Zeeheldenbuurt, en dat in 1875 moest verdwijnen voor het Westerkanaal. Het is kleiner geworden dan gepland door de aanleg van de Westergasfabriek en is een restje van het grootsere stedenbouwkundig plan Van Niftrik uit 1866. Het is het eerste door de stad aangelegde park. (Het Vondelpark was partikulier initiatief.) Het heeft de typische landschapsstijl van de tweede helft van de 19de eeuw, net als het Vondel-, Sarphati- en Oosterpark. Maar i.t.t. die parken is dit niet aangelegd in de slotenverkaveling van de polder. De oorspronkelijke noord-zuid verkaveling van de Overbrakerpolder zien we pas weer terug in de tuinparken die direkt aansluiten op het Westerpark. De zuidgrens van het park wordt gevormd door de Haarlemmervaart. Deze dateert uit 1631 en was trekvaart tot 1860. De Haarlemmerweg (het vm. jaagpad aan de zuidzijde van de trekvaart) is aangelegd in de jaren 1760. De eerste spoorlijn van Nederland dateert uit 1839 en het vertrekpunt lag op de plaats van huidige Zuiveringsgebouw. Het latere station Willemspoort stond wat meer naar de stad, t.o. de Haarlemmerpoort. Het gebied was tot 1890 weiland (Overbrakerbinnenpolder), vanaf 1300 beschermd door de Haarlemmer- of Spaarndammerdijk. In 1965 was er nog een plan om een verhoogde autoweg langs de spoorlijn aan te leggen, in het verlengde van de Haarlemmer Houstuinen.

Het Nieuwe Westerpark is aangelegd in jaren 1980. Het is veel wilder, weidser en opener van karakter. Dit deel is in 2003 samengevoegd met de Westergasfabriek en het oude park.

Westergasfabriek.

Arch. Gosschalk 1885. Dit was de fabriek van de Imperial Continental Gas Association. Deze Engelse maatschappij voorzag als eerste Amsterdam van gas. Het gebied was goed bereikbaar per spoor en over water. Het huidige Stadsdeelkantoor (1990) was kantoor- en werkplaatsgebouw, met ernaast een ingenieurswoning. In 1898 is het complex overgenomen door gemeente/GEB en tot 1967 is hier gas geproduceerd. De fabriek is in de late jaren 1980 verlaten door het GEB. Van 1999 tot 2003 is het terrein verbouwd naar het plan van de Amerikaanse Kathryn Gustafson, zodat er een stedelijke verblijfsruimte en cultuurpark is ontstaan. De meeste gebouwen zijn blijven staan: het Zuiveringsgebouw (1885), met ertegenover het Machinegebouw en Ketelhuis (1903, nu filmhuis), het Transformatorhuis (1904), de Bazenwoningen (nu kinderterrein) en het onderstel van een gashouder (arch. Klönne 1902, nu evenementenhal). Kern van het park is het manifestatieterrein. Verdere belangrijke elementen: de zichtas (van Chinees graniet) van het stadsdeelkantoor tot het beeld (Herman Makkink, 2004) aan het andere eind; fundamenten van andere gashouders (nu vijvers); de waterloop die overgaat in watervallen en eindigt in de Haarlemmervaart; de waternatuurtuin in de rest van de Overbrakerpolder (de overgang naar het polderland).

Spaarndammerdijk

De Spaarndammerdijk is een dijk die in de 13de eeuw werd aangelegd ter bescherming van het landelijke gebied van Sloten tegen het nog niet drooggemaakte IJ. De dijk liep van de Amstel naar het Spaarne langs de zuidelijke oever van de zeearm en was tevens de noordelijke begrenzing van het Hoogheemraadschap van Rijnland. Ter hoogte van het Spaarne kwam de Spaarndam, ter hoogte van de Amstel de (Amster)Dam en ter hoogte van het riviertje de Slochter of Slooter, de Slooterdam. Thans ligt hier (het restant van) het dorp Sloterdijk, pal naast de Ringsnelweg A10-West.

Na het wegspoelen van de landverbinding tussen Sloten en Haarlem door het Haarlemmermeer in het begin van de 16de eeuw, was de enige route over land tussen Amsterdam en Haarlem (en daarmee de rest van Holland) die over de smalle en bochtige Spaarndammerdijk. Pas met de aanleg van de Haarlemmertrekvaart en -jaagpad in 1632 werd de verbinding weer beter. Bij de bouw van de Spaarndammerbuurt aan het einde van de 19de eeuw werd het eerste deel van de dijk de Spaarndammerstraat. Ten westen van de Spaarndammerbuurt is de dijk grotendeels vergraven door de aanleg van bedrijventerreinen nabij Sloterdijk, maar bij het oude dorp zijn nog enkele dijkrestanten aanwezig. Ook tussen Halfweg en Spaarndam ligt de dijk er nog. De dijkrestanten bij Sloterdijk hebben inmiddels een monumentenstatus verkregen.

Veenweidegebied langs de Spaarndammerdijk

Door stadsuitbreidingen worden landelijke gebieden steeds schaarser. Bij de begraafplaats Sint Barbara, achter een historisch stukje van de Spaarndammerdijk, ligt echter nog een lap oud veen. Dit maakte deel uit van een moerasgebied dat zich duizenden jaren geleden vanaf de kust tot ver naar het oosten uitstreekte. Omstreeks het jaar 1000 werd het metertje voor metertje ontgonnen door pioniers. Er zijn nog een paar plaatsen waar het veen zichtbaar is en niet is bedolven onder een dikke laag zand om woningbouw, havens en industriegebieden te realiseren.

De veenlap bij de rooms-katholieke begraafplaats Sint Barbara is een van de laatste restanten in de stad die aan het veenweidegebied herinnert. Het landje is eigendom van Sint Barbara en is gereserveerd voor een uitbreiding van de begraafplaats. Vlakbij Sint Barbara, langs het Overbrakerpad en de spoorlijn, ligt nog een stuk veen, evenals in de 'waternatuurtuin'. Al dit veenweidelandschap is momenteel echter verwilderd. Op het veen bij Sint Barbara grazen geen schapen meer, met als gevolg dat de grond langzamerhand door de natuur wordt overwoekerd. Het ziet er mooi uit, maar het typische veenweidenlandschap verdwijnt op deze manier – een gruwel voor degenen die dit cultuurlandschap willen behouden. Gelukkig zijn de afwateringssloot en de greppels nog zichtbaar.

Ontstaan van het veenweidegebied

Ruim duizend jaar geleden trokken mannen, vrouwen en kinderen noodgedwongen de moerassen in om het laagveen te ontginnen en er een bestaan op te bouwen. Het Noordzeewater had hen verdreven van de grond die zij bij de duinen bewerkten. Het

zeewater brak regelmatig door de strandwallen langs de kust. De kustlijn lag overigens nog niet vast zoals nu, maar was voortdurend in beweging, waardoor de landbouwgronden met zeewater werden overspoeld of daarop nieuwe duinen ontstonden. Door dergelijke omstandigheden werden de boeren gedwongen het moeras in te trekken. Op hoger gelegen terpjes bouwden zij hun hutten. Ze groeven sloten om het water af te voeren, kaptten de wilgen en elzen en maaiden het riet om lappen grond voor landbouw vrij te maken. Zo ontstonden in de elfde eeuw de pioniersdorpjes Sloten (1063), Osdorp, Polanen (bij Halfweg) en Schellingwoude. Steeds opnieuw moesten die pioniers op de vlucht voor het water van de Noordzee en Zuiderzee.

Door het graven van afwateringssloten werd water aan het veen onttrokken en klonk de metersdikke veenlaag in. De bodem werd lager en lager en bij stormachtig weer was het land een makkelijke prooi voor het Zuiderzeewater, zodat het niet alleen noodzakelijk was om nieuwe sloten te graven, maar ook om dijken aan te leggen. De eerste dijken werden opgeworpen rond de nederzettingen, vervolgens werden zogenaamde omringdijken aangelegd die ook de landbouwgronden beschermden. Die dijkjes werden met elkaar verbonden en zo ontstond een grote dijk. De Spaarndammerdijk is hier een voorbeeld van. Deze strekte zich uit van Amsterdam naar Haarlem en was rond 1200 een van de belangrijkste zeedijken van Nederland. Op sommige plaatsen is het tracé nog herkenbaar; in de binnenstad als de Nieuwendijk, de Haarlemmerstraat en de Haarlemmerdijk. Ook de zijstraten dragen vaak namen die naar de dijk verwijzen, de Binnen Oranjestraat en de Buiten Oranjestraat bijvoorbeeld liggen respectievelijk binnen en buiten de dijk.

Door stadsuitbreidingen verdwenen

Door de stadsuitbreidingen is het grootste deel van de ooit 20 kilometer lange dijk verloren gegaan, maar kleine stukjes zijn nog bewaard gebleven. Bij het gemaal van Halfweg ligt zo'n 250 meter dijk, bij het sportpark Spieringhorn een kleine 600 meter, bij Sloterdijk 200 meter en bij Sint Barbara 450 meter. Haaks op de dijk liggen de poldersloten die de pioniers groeven om het veenwater af te voeren. Deze zijn dus zo'n duizend jaar oud, twee eeuwen ouder dan de Spaarndammerdijk. De dijk moest regelmatig worden verstevigd, maar daardoor zakte hij steeds verder in het veen en dat maakte keer op keer nieuwe ophogingen nodig. De dijk vroeg voortdurend aandacht en onderhoud. Aanvankelijk droegen de eigenaren van de grond langs de dijk hiervoor zorg.

Een dijkplichtige die niet aan zijn verplichtingen kon of wilde voldoen, stak letterlijk de spade in de dijk. Dit onthief hem van zijn onderhoudsplicht, maar daarmee deed hij tevens afstand van zijn land en werd hij door het dijkcollege uit Rijnland verbannen. Dat overkwam onder anderen Gerijt Claeszoen van Amsterdam; omdat hij zijn dijkvak verwaarloosde, werd hij door de dijkgraaf voor 100 jaar en één dag verbannen. Ook konden wanbetalers worden gegijzeld totdat zij beloofden aan hun verplichtingen te voldoen. De macht van dijkbeheerder Rijnland was zichtbaar aan de galg die bij de Heining aan de Spaarndammerdijk stond en aan de geselpaal op het pleintje naast de Woerdersluis in Spaarndam. Zelfs een paus heeft zich met de dijk bemoeid en honderden zondaars kregen vergiffenis dankzij twee enorme doorbraken bij Sloterdijk en Halfweg; de watersnoodschade was enorm en paus Leo X kondigde in 1515 een dijkaflaat af. Om deze aflaat te verdienen dienden de gelovigen een bedrag te storten in een speciaal offerblok. Van de opbrengst was tweederde bestemd voor het dijkherstel en eenderde voor de Kerk, onder meer voor de bouw van de Sint Pieter te Rome.

Sloterdijk

Is een middeleeuws dorp aan de (water)weg vanaf Sloten/Osdorp en aan de Spaarndammerdijk. Hoorde in de Middeleeuwen bij Osdorp, onder de naam Slooterdam. Bewaard gebleven zijn:

- fragment van de Spaarndammerdijk met dijkhuisjes, deels 18de-eeuws;
- Petruskerk, 1646, met kerkhof en graftomben tegen de kerkmuren;
- resten van het oude dorp rond de kerk.

Geschiedenis

Oorspronkelijk behoorde het gebied tot de gemeente Sloten, tezamen met de dorpen Sloten, Sloterdijk, Osdorp en de Vrije Geer. Een poldergebied, dat meerdere malen werd drooggemalen en verkaveld. Centraal gesitueerd in het gebied lag het Slotermeer, dat tot de eerste helft van de zeventiende eeuw bevist werd. Door het droogvallen van het meer en de terugval van de visvangst werd in 1639 besloten tot het aanmaken van land. De gronden werden uitgegeven voor de aanleg van buitenplaatsen en de ontginning van bouwland.

Na een aantal opeenvolgende grenswijzigingen van de gemeente Amsterdam, volgde in 1921 een aanzienlijke uitbreiding van het grondgebied van Amsterdam door annexatie van een aantal buurgemeenten, waaronder de gemeente Sloten.

"O SLOTERDYK! 'k zie u van menssen

overstrómen,

Gelokt door uw vermaak en sierelyken stand;

Gy geeft ons 't schoonst' gezigt te water en te land;

Daar kan men 't bruissend Y van uwen dyk

beschouwen,

Hier zweeft het oog weêr langs de velden en

landsdouwen

Daar 't zuivelgévend Vé tot de uijers treed in 't gras,

Of spiegeld 't hoornig hoofd in eenen waterplas."

(fragment van G. Tysens, 1728)

De "sierelyken stand" van Sloterdijk heeft helaas veel van haar glans verloren. Toch moet het voor velen ooit een geliefd buiten zijn geweest. Het dorp

Sloterdijk was voor het midden van de 15de eeuw

slechts een buurt, "Slooterdam" geheten. Toen in

1465 door Philips van Bourgondië privilege werd

verleend een waag te mogen houden voor het wegen

van goederen, veranderde het karakter van de buurt.

De waag werd bij Slooterdam gebouwd en lag

binnendijs aan de Slochter, die in het IJ uitmondde.

De buurt veranderde door de toegenomen

bedrijvigheid en werd een levendig dorp, dat

"Sloterdijk" ging heten. Tot in de 17de eeuw lag in

het dorp de bochtige IJdijk, de tegenwoordige

Spaarndammerdijk als enige weg om van Amsterdam

naar Haarlem te komen. Hierin kwam verandering

toen in het begin van de 17de eeuw de Staten van

Holland aan de steden Amsterdam en Haarlem

octrooi verleenden tot het aanleggen van een

trekvaart met trekpad en wagenweg. De

Haarlemmer-trekvaart was niet alleen een belangrijke

verbindingsweg, maar werd vanaf de aanleg in 1631

een belangrijke vestigingsplaats voor buitenhuizen

met vele theekoepels aan het water. In 1762 werd de

Haarlemmerweg van bestrating voorzien en in de

Franse tijd als belangrijkste hoofdweg tot "Route

Impériale" verheven. Sloterdijk heeft door de

geschiedenis heen veel rampspoed te verwerken

gehad. In 1860 ging bijna het gehele dorp in

vlammen op; met voortvarendheid werd overgegaan

tot herbouw. Dit verklaart de aanwezigheid van de

overwegend 19de-eeuwse bebouwing, waarvan de

dijkhuizen aan de Spaarndammerdijk de stille

getuigen zijn.

Sloterdijk en haar omgeving is het toneel geweest

van belangrijke infrastructurele veranderingen. Het

begin van het spoorwegtijdperk (1839) werd hier

ingeluid met de opening van de lijn Amsterdam-

Haarlem. Op 25 oktober 1891 kwam tussen

Sloterdijk en Amsterdam een belangrijke

vervoersverbinding tot stand door de eerste

gemeentelijke paardentram.

In 1904 werd de paardentram door een elektrische tramlijn vervangen en weer later werden autobussen ingezet. Misschien was dit wel een voorbode van de op handen zijnde Amsterdamse gebiedsuitbreidingen, die er in 1921 voor zorgden dat Sloterdijk (net als de dorpen Sloten, Osdorp en de Vrije Geer) Amsterdams grondgebied werd.

Het dorp kreeg het zwaar te verduren door de bouw van het station Sloterdijk in 1956, de verbreding van de spoorwegovergang in 1957 en de aanleg van de Coentunnelweg in 1966, waardoor aan alle kanten delen van het dorp verdwenen. Het huidige Sloterdijk is dan ook een laatste fragment van een historische kern gelegen aan de Spaarndammerdijk. De voornamelijk 19de-eeuwse dijkhuizen en de 17de-eeuwse Petruskerk met kerkhof en omringende bebouwing zijn van cultuurhistorische waarde en vormen een samenhangend geheel.

De Lange Bretten

Is een natuurgebied met een oppervlakte van 130 ha. Het ligt ten noorden van de Haarlemmer-trekvaart en ten zuiden van het Westelijk Havengebied. Rond 1700 woonde in Spieringerhorn op "den hoogen dijk", wellicht de vroegere Spaarndammerdijk, al een zekere Roelof van Bretten. Ongetwijfeld heeft de naam van dit gebied iets met die man of met zijn familie te maken. Vroeger werd men vaak vernoemd naar de plaats waar men woonde en in die contreien bevond zich inderdaad een boerderij of buitenplaats die De Bretten heette.

Het gebied bleef in het Algemeen Uitbreidingsplan van 1935 onbebouwd, naar de denkbeelden van de stedenbouwkundige Cornelis van Eesteren, die een soort groene vingers (groene scheggen) tussen de stadswijken voorstelde om de natuur aldus het stedelijk gebied te laten binnendringen.

Oorspronkelijk was deze zone een onderdeel van de opgespoten terreinen van de Amsterdamse haven, doch doordat het lang braak heeft gelegen, hebben zich er spontane ontwikkelingen voorgedaan. Er woonden overigens ook enige stadsnomaden. Wel zijn er plannen geweest voor woningbouw of industrie, terwijl de spoorlijn Amsterdam-Haarlem en een autoweg door het gebied lopen.

In 2008 is het terrein voor een periode van 25 jaar in beheer gegeven aan het Landschap Noord-Holland met de bedoeling om er een natuurgebied van te maken.

Nabij gelegen is het 30 ha. metende natuurgebied De Kluut, dat in 2000 door het Landschap Noord-Holland is ingericht en in beheer genomen.

Tuinpark De Bretten

Volkstuinen

In 1838 verhuurt voor het eerst een organisatie volkstuinen. Dat gebeurt in Franeker, door de Maatschappij tot Nut van het Algemeen. Met het opkomen van de arbeidende klasse in de loop van de 19de eeuw verschijnen steeds meer volkstuincomplexen in de Nederlandse steden. De gemeenten zijn de grondverhuurder. Arbeiderstuinen werden uitgegeven tegen matige huur -een noodzakelijke voorwaarde- met de bedoeling dat de grond door de gebruikers in hun vrije tijd zou worden bewerkt, voornamelijk voor de teelt van aardappelen en groente voor de eigen consumptie.

Toen WO I in augustus 1914 uitbrak was het terstond duidelijk dat de voedselvoorziening in Nederland moeilijkheden zou gaan ondervinden. Naarmate de oorlog vorderde, nam het gebruik van volkstuinen toe. Rond die tijd richtten de volkstuinders vanuit emancipatiestreven de eerste tuinverenigingen op. Reeds toen moesten volkstuinders opkomen voor hun belangen, omdat ook in die tijd al het risico groot was dat ze uitgeplaatst of wegbestemd zouden worden. Het jaar 1921 was een keerpunt in het gebruik van de volkstuinen. Aangezien er geen direct voedselgebrek meer was, veranderde het karakter van de volkstuin steeds meer in een recreatie-tuin. In 1928 stichten volkstuinverenigingen het Algemeen Verbond van Volkstuindersverenigingen in Nederland (AVVN). Een landelijke organisatie was nodig om politieke besluitvormingsproces betreffende volkstuinders te kunnen beïnvloeden. Alleen rond WO II was de volkstuin nog van grote betekenis voor de voedselproductie. In de loop van de jaren vijftig verdween de economische functie van de volkstuin en kwam langzamerhand de siertuin op. Volkstuinieren is nu een vorm van openluchtrecreatie.

Een gedwongen verhuizing

Een grote stad heeft altijd de neiging zich uit te breiden en dat kan meestal maar naar één kant toe, namelijk de buitenkant. Geen toeval dat daar nu juist altijd de volkstuinparken gelegen zijn. Veel tuinparken zijn in de loop der tijden ten offer gevallen aan de Amsterdamse expansiedrift. Ook de volkstuinparken "Nut en Genoegen en "Sloterdijkermeer (VVS)" ontkwamen op een gegeven ogenblik niet meer aan het noodlot. Beide tuinparken vielen gedeeltelijk ten offer aan de infrastructuur. Ditmaal geen woningbouw maar een trein.

De aanleg van de Hemspoortunnel zou een geheel ander treinenloop noodzakelijk maken en het spoorwegtracé zou moeten worden verlegd. De meest noordelijke gedeelten van beide parken moesten worden opgeofferd aan de geplande nieuwe spoorbaan.

De pechvogels werden wel een alternatief geboden. Zouden ze door willen gaan met tuinieren dan zouden ze terecht kunnen op een nieuw aan te leggen volkstuinpark even ten westen van Sportpark Spieringerhorn gelegen. In 1976 was de verhuizing een feit en werd VVS tot De Bretten.

De Grote Braak

Halfweg lag op een smalle landengte tussen het Houtrak en het Spieringmeer. Het Houtrak stond in open verbinding met het IJ (toen nog een soort binnenzee van de Zuiderzee), dat doorliep tot onder Beverwijk. Het Spieringmeer was het noordelijk gedeelte van het toen almaar groter wordende Haarlemmermeer. De Spaarndammerdijk tussen Haarlem en Amsterdam beschermde een groot poldergebied ten zuiden daarvan tegen het zeewater. Een gat in een zo belangrijke dijk moest onmiddellijk hersteld worden, koste wat het kost.

De storm van 4 en 5 november 1675 was een zeer zware en veroorzaakte op meer plaatsen grote schade. Zo braken er dijken onder Den Helder, bij Hoorn en bij Muiderberg. In Amsterdam stroomden pakhuisen en kelders vol met water en er zou zelfs sprake zijn van een overstroming van de Dam en de Nieuwendijk. Bij Halfweg ontstond achter de doorgebroken dijk een gat met een diameter van ongeveer 140 meter en een diepte van bijna tien meter.

Voor het onderhoud van de Spaarndammerdijk was het Hoogheemraadschap van Rijnland verantwoordelijk. Dit had (en heeft) zijn hoofdzetel in Leiden. Op 12 november kwamen daar de hoge bestuurders van dit Hoogheemraadschap bijeen om maatregelen te nemen. De schade aan de dijk was zo groot dat het herstel niet betaald kon worden uit de gewone inkomsten. Men besloot een bijzondere belasting te heffen, op te brengen door grondeigenaars en -gebruikers in de bedreigde poldergebieden. Maar het herstelwerk kon niet wachten tot die belasting geïnd was, en daarom leende het Hoogheemraadschap per direct honderdduizend gulden. Men ging voortvarend aan de slag. Men zocht en vond werkvolk, schafte bouwmaterialen aan en liet zand en aarde aanvoeren. De bedoeling was een houten kistdam in het gat te construeren en die vol te storten met aarde en zand. Vervolgens zou daaromheen het dijklichaam hersteld kunnen worden.

In maart 1676 was de dijk al hersteld.

Houtrakpolder

Tot 1865, toen met de aanleg van het Noordzeekanaal en de bouw van de Oranjesluizen bij Schellingwoude werd begonnen, kwamen eb en vloed vanaf de Noordzee en via de Zuiderzee en het IJ van twee kanten af op de Hollandse duinenrij.

In het Houtrak, het water achter de Spaarndammerdijk en de buitenkade van de Inlaagpolder en van het Buiten-IJ gescheiden door het eiland Ruigoord, was de golfbeweging toen al een natuurlijk verschijnsel.

Het water werd aan de zuidkant toen al vele eeuwen gekeerd door met name de Spaarndammerdijk, gelegen vanaf de sluisen van Spaarndam tot aan Halfweg. Direct achter de dijk lagen Polanen, Houtrijk, 't Hoff Ambacht en het Ambacht Spaarwoude en iets verder de stad Haarlem aan het Spaarne, dat bij Spaarndam werd afgedamd. In de loop van de 12de eeuw was de Oude Rijn, van belang voor de afwatering van het gebied van Rijnland en Woerden, bij de uitmonding in zee bij Katwijk geheel verzand. Het overtollige water stroomde toen via de Leidse Meer, de Haarlemmermeer en het Spaarne in noordelijke richting naar het IJ en zo naar de Zuiderzee. Bovendien vonden er toen in het Rijnlandse veel veenontginningen plaats, waardoor het water versneld een uitweg zocht naar zee. Toen de dam in het Spaarne gelegd werd, werden in verband met die afwatering van Rijnland en Woerden in de dam tien spuisluisjes gebouwd.

De Woerdersluis, gebouwd in 1611, resteerde als enige spuisluis en bleef als monument karakteristiek voor het dorpsbeeld van Spaarndam tot op de dag van vandaag. Het bestuur van de dijken en sluisen viel onder de Hoogheemraadschap Rijnland, dat eerst in Spaarndam en later ook in Halfweg gemeenlandshuizen, had die dienden als ambtswoning van de dijkgraaf. Het Rijnlandhuis in Spaarndam, dat waarschijnlijk dateert van 1641 en recentelijk is gerestaureerd, staat aan het begin van de Spaarndammerdijk en is oorspronkelijk een bijgebouw van het oude gemeenlandshuis. In 1648 werd in Halfweg het Huis Zwanenburg gebouwd, waarin in 1865 - de Haarlemmermeer was inmiddels drooggelegd - de Eerste Beetwortel Suikerfabriek werd gevestigd.

Op het IJ werd gevist met een soort voorloper van de botter. Het net werd aan stokken achter het schip bevestigd en zo over de bodem gesleept. Maar de voornaamste scheepvaart was het handelsverkeer tussen de Duitse Hanzesteden en Vlaanderen, waarbij de route via Spaarndam en de Hollandse binnenwateren naar Gouda vanaf de 13de eeuw de voorkeur kreeg boven het Utrechtse traject over de Vecht en de Lek. Vanaf de 15de eeuw begon ook de vaarweg over de Noordzee een belangrijke rol te spelen, maar afgewogen tegen de gevaren van slecht weer en zeerovers werd het ongemak van de vele sluizen en bruggen graag voor lief genomen. Bovendien kon dan ook de belangrijke handelsstad Amsterdam worden aangedaan. In het begin van de 16de eeuw brak de Spaarndammerdijk diverse malen door waarbij veel land onder water kwam te staan - tot Leiden aan toe. In de buurt van Haarlem, Leiden en Amsterdam gingen de bomen dood door het zoute water, hetgeen voor deze steden aanleiding was om zich met het herstel en later het beheer van de dijken te gaan bemoeien. De herstelwerkzaamheden kostten veel geld. Toen de laatste doorbraak bij Halfweg net gedicht was en de dijk vervolgens weer bezweek, was het landverkeer tussen Amsterdam en Haarlem, dat in die tijd de Spaarndammerdijk volgde en vanaf Spaarndam via de Kerkweg en de Oude Weg bij de Spaarndam Poort in Haarlem kwam, voor lange tijd gestremd: het geld was op. De nieuwe landsheer Karel V verbood toen de St. Pietersaflaat in zijn gebied, bestemd voor de bouw van een nieuwe Sint Pieterskerk in Rome. Zo kon paus Leo X ertoe worden gebracht om op 7 september 1515 een nieuwe aflaat af te kondigen: de dijkafslaat, waarvan de opbrengst onder andere ten goede kwam van het dijkherstel. In het begin van de Opstand was de Spaarndammerdijk een belangrijk strijdtoneel. Spaanse troepen onder leiding van Alva's zoon Don Frederik wilden in het najaar van 1572 via de dijk Spaarndam innemen om zo het opstandige Holland in te sluiten en de stad Haarlem te belegeren. Aanvankelijk werden zij vanaf het IJ en vanachter schansen bij Spaarndam bestookt en op afstand gehouden door de geuzen, die daarbij ook de dijk doorstaken en zo de binnenpolders onder water zetten. Maar in december viel Spaarndam en werd Haarlem omsingeld. De doortocht van Spaarndam via de Liede en het Spaarne naar de Haarlemmermeer werd echter steeds weer geblokkeerd, zodat de geuzen de stad vanaf die kant nog lang konden bevoorraden. Op 29 maart 1573 groeven de Spanjaarden bij Halfweg de Spaarndammerdijk door en kon de vloot van Bossu via het Houtrak en het Spieringmeer de Haarlemmermeer bereiken. In mei

werd de geuzenvloot tenslotte in de Slag op het Haarlemmermeer verslagen en op 13 juli gaf Haarlem zich over.

Door de eeuwen heen zijn er bij stormvloed en overstromingen geweest en werden de dijken regelmatig versterkt en verhoogd. Vanaf het begin van de 17de eeuw had het Hoogheemraadschap Rijnland daarover een langlopend conflict met Amsterdam: de stad rekende op een zg. overlaatfunctie van de dijken verderop in het IJ en was bang zelf te overstromen als die dijken te hoog werden.

In 1632 werd de trekvaart tussen Haarlem en Amsterdam geopend met ernaast een nieuwe tolweg en was de rol van de Spaarndammerdijk als enige landverbinding tussen deze steden voorbij.

In 1862 werd besloten tot de aanleg van het Noordzeekanaal: vanaf Amsterdam door het IJ, dwars door Buitenhuisen, schuin omhoog door het Wijkermeer en dan dwars door de duinen bij Velsen waar Holland op zijn smalst was. Aan de kust ontstond toen de nieuwe plaats IJmuiden. Voordat deze nieuwe waterweg in 1876 gereed kwam was de Houtrakpolder al drooggefallen, globaal begrensd door het Noordzeekanaal, de Zijkanalen C (naar Spaarndam) en F (naar Halfweg) en de Spaarndammerdijk en de buitenkade van de Inlaagpolder. Het voormalig eiland Ruigoord viel buiten het gebied van de polder.

Halfweg en Zwanenburg

Toen de laatste ijstijd afgelopen was, begon de waterspiegel in de wereldzeeën te stijgen.

In het Holoceen, zo'n 5000 tot 7000 jaar geleden, was het gebied waar nu Halfweg en Zwanenburg liggen één grote watermassa met zandplaten, vergelijkbaar met het huidige Waddengebied. Na een doorbraak van een zeearm bij Egmond begon er echter ook een afzetting van zand te komen. Hierdoor ontstonden strandwallen, ook wel zandbanken of geestgronden genoemd. Je kunt dit nog duidelijk zien in het landschap rond de Stompeloren, waar de aarde lichte welvingen heeft. Het water rond de zandwallen was kwelderwater en zeer rijk aan vis.

Eerste bewoning

Aan het begin van de jaartelling kwamen de Romeinen naar onze contreien. In Velsen zijn de resten van een Romeins fort opgegraven, gelegen aan het Oerij. Het Oerij had verbinding met het water van de visrijke meren, die later het Haarlemmermeer zouden vormen.

Rond het jaar 700 kwam Willibrord om de Kennemers en de rest van Europa te kerstenen. Hij bouwde een kerkje in Velsen. Onder de Karolingers en het daarop volgende Duitse Rijk komt het gebied onder beheer van de Graven van Holland.

Middeleeuwen

Rondom een vesting, vermoedelijk gebouwd als versterking tegen de invallen van de Noormannen, ontstond rond het jaar 900-950 Haarlem. Gelegen aan het riviertje de Spaarne, een verbinding tussen het Spieringmeer en het IJ. Bij de uitmonding op het IJ werd een dam met spuisluizen in het Spaarne gelegd, waar het dorp Spaarndam ontstond. Het riviertje de Liede was de verbinding tussen het Spieringmeer en het Spaarne bij Spaarndam. Spaarnwoude was een moerasbos dat rond het jaar 1000 door boertjes uit Velzen is ontgonnen. De slootjes in de Verenigde Binnepolder lopen nog net zoals ze toen gegraven zijn.

Een ambacht is de benaming van een rechtsgebied, een ambtsgebied of vrije heerlijkheid in o.a. Holland. Door de landsheer werd een ambtenaar, de zogenaamde ambachtsheer, voor bestuur en rechtspraak aangesteld. Rond de 1300 ontstond de ambachtsheerlijkheid Houtrijk en Polanen. Dit bleef de naam tot ongeveer 1900, waarna de naam officieel Halfweg werd. Polanen lag ter weerszijden van de sluizen bij Halfweg. Houtrijk lag ten westen van Polanen aan een inham van het IJ die Houtrak wordt genoemd. Een deel van het eiland Ruijgoord viel onder Houtrijk.

Na enkele stormen rond 1500 vloeiden de drie meren - Spieringmeer in het noorden, het (oude) Haarlemmermeer in het midden en het Leidse Meer in het zuiden - samen tot één groot meer, het Grote Haarlemmermeer. Bij Halfweg kwam er een uitwatering op het IJ.

De Spanjaarden

In de nacht van 4 op 5 maart 1573 liet Don Frederik, aanvoerder van de Spanjaarden en zoon van de geveesde Alva, de landengte in Halfweg doorgraven. Door dit gat lieten de Spanjaarden op zondag 29 maart twintig oorlogsschepen en zeven galeien het Haarlemmermeer opvaren. Eind mei 1573 vind de Slag op het Haarlemmermeer plaats. Hoewel de vloot van de Geuzen groter is dan de Spaanse, verliezen ze de slag. Drieduizend verdedigers van Haarlem werden in de Spaanse Furie omgebracht.

De Haarlemmertrekvaart

In 1632 werd de eerste trekvaart in Holland aangelegd tussen Amsterdam en Haarlem.

Halverwege de beide steden was de trekvaart onderbroken door de sluizen van het Hoogheemraadschap van Rijnland, waar het water uit het Haarlemmermeer naar het IJ werd gesluisd. De reizigers moesten hier overstappen van de Amsterdamse boot naar de Haarlemse boot. Het jaagpad naast de trekvaart werd in 1762 van wegverharding voorzien en werd later de Haarlemmerweg.

Huis Swanenburg

Tussen 1645 en 1648 werd door de beroemde architect Pieter Post het Huis Swanenburg gebouwd, gemeenlandshuis van het Hoogheemraadschap Rijnland.

Vanaf 1706 werden hier dagelijks weermetingen gedaan. Deze zg. Zwanenburgmetingen zijn de eerste weermetingen gedaan in Holland. De resultaten worden nog steeds gebruikt voor historische overzichten.

Halfweg

Is een dorp dat zijn groei en nieuwe naam dankt aan zijn functie als overstapplaats voor de trekschuit Amsterdam – Haarlem. Gelegen op de landengte tussen het Haarlemmermeer en het IJ, waarmee het dorp (via de Spaarndammerdijk) de grens tussen deze twee wateren vormde. Alle verkeerswegen (water, weg en spoor) zijn nog herkenbaar, evenals de vroegere functie als scheiding der watermassa's. Bewaard gebleven zijn:

- grote fragmenten van de Spaarndammerdijk, met banpaal uit 1624. Deze stond oorspronkelijk 1 km. meer noordoostelijk, in een huidig industriegebied;
- De Groote Braak, een rest van een oude dijkdoorbraak;
- Stoomgemaal Halfweg, 1850 (nu museum). Is gebruikt bij het droogmalen en –houden van het Haarlemmermeer. Is niet meer in functie, maar de sluis kom ligt er nog;
- Uitwaterende sluizen van Rijnland, tussen Haarlemmermeer en IJ, 1654. Niet meer in functie;
- Ringdijk en Ringvaart Haarlemmermeer, 1850;
- Haarlemmertrekvaart met jaagpad, 1631. Alleen het gedeelte tot Amsterdam is bewaard. De weg is in de jaren 1760 bestraat en is sindsdien een belangrijke verkeersverbinding.
- tracé van de eerste spoorverbinding van Nederland, 1839, tussen Amsterdam en Haarlem.
- drie kerken uit de jaren 1920, alle min of meer in Amsterdamse-Schoolstijl;
- Gemeenlandshuis van Rijnland (huize Swanenburg), Pieter Post 1645. Vergaderplaats en logement voor de hoogheemraden, tot de opname van het gebouw in 1863 in de suikerfabriek.

- grote resten van de 19de-eeuwse suikerfabriek. De silo's hiervan zijn verbouwd tot wooncomplex Sugar City;
- Stadhuis, 1906.

Gemeente Haarlemmerliede en Spaarnwoude

Het karakter van de gemeente Haarlemmerliede en Spaarnwoude is eeuwenlang bepaald door de strijd tegen het water. De gemeente werd aan de noordkant begrensd door het IJ, nu grotendeels ingepolderd, en aan de zuidkant door het Haarlemmermeer, nu de Haarlemmermeerpolder. Dit blijkt ook uit de lijst van monumenten, waarop dijken, sluizen en gebouwen van het Hoogheemraadschap van Rijnland staan. Daarnaast heeft ook de strategische positie van de gemeente zijn weerslag gehad op de nalatenschap van het verleden. Militaire verdedigingswerken zijn over het hele grondgebied verspreid te vinden. Ook verkeerstechnisch lag de gemeente op een strategische plaats. De trekvaart en trekweg tussen Amsterdam en Haarlem werden vanaf de aanleg in 1632 drukke verkeersaders. De eerste spoorlijn in Nederland uit 1839, tussen Haarlem en Amsterdam, liep grotendeels over het grondgebied van de gemeente en op dit ogenblik wordt Haarlemmerliede en Spaarnwoude doorsneden door een aantal zeer drukke autosnelwegen.

Het huidige Haarlemmerliede en Spaarnwoude is in twee fasen ontstaan. Eerst in 1857 en later in 1863 werden de toen bestaande gemeenten Haarlemmerliede, Spaarnwoude, Zuid-Schalkwijk en Houtrijk & Polanen samengevoegd. De naam is een compromis. Het oorspronkelijke voorstel was om de nieuwe gemeente "Haarlemmerliede" te noemen. Onder druk van verzoeken van inwoners van Spaarnwoude is hieraan de naam "Spaarnwoude" aan toegevoegd. Dit omdat Spaarnwoude verreweg het oudste dorp van de twee was en ook al eeuwenlang als centrum op het gebied van godsdienst en onderwijs voor dorpen in de omgeving gefunctioneerd had.

Spaarnwoude

Het dorpje ontstond in de middeleeuwen op een strandwal. De vorming van de strandwal van Spaarnwoude begon ca. 5000 jaar geleden. Onder de strandwal bevindt zich veen; op de strandwal is een laag klei afgezet.

Het dorpje Spaarnwoude is ontstaan door toedoen van boertjes die op de strandwal hun boerderijtjes bouwden. Het land rond Spaarnwoude is een bosrijk gebied dat ontstaan is in een veenmoeras, vandaar de naam woud. In de tiende eeuw zijn boertjes uit Velsen

gekomen en hebben het bos ontgonnen. In 1040 bouwen ze een kapel op de strandwal die hoorde bij de moederkerk in Velsen. Rond 1200 is Spaarnwoude een bloeiende gemeenschap die een zelfstandige parochie wordt.

Het is een zeer representatief voorbeeld van de oudste strandwallen van Nederland en werd in 2002 door de provincie aangewezen als het eerste aardkundige monument in Noord-Holland.

Vergravingen, ontgrondingen en grondwaterstanddaling vormen potentiële bedreigingen voor dit gebied.

Langs Spaarnwoude liep de enige landverbinding van Haarlem via Penningsveer, Spaarnwoude, Halfweg en Sloterdijk naar Amsterdam.

Een oude strandwal

Ooit strekte zich een gordel met strandwallen uit langs de Hollandse kust, van Monster in Zuid-Holland tot Bergen in Noord-Holland. De meeste zijn bijna helemaal afgegraven. Bij Spaarnwoude, waar de strandwal erg smal was, is de zandrug nog zichtbaar.

De strandwal van Spaarnwoude is een van de oudste van Nederland. De rug vertegenwoordigt een grote verandering in het ontstaan van de kustzone van Holland.

Het vastleggen van de rug in het landschap markeert de afname in snelheid van zeespiegelstijging die circa 5000 jaar geleden plaatsvond. Vanaf dat moment ging de Hollandse kust zich door de vorming van steeds meer strandwallen naar het westen uitbouwen. Nederland werd hierdoor tussen 5000 en 2000 jaar geleden een stuk groter. De strandwallen vormden vanaf hun ontstaan goede vestigingsplaatsen voor mensen, vanwege de vrij hoge ligging en de zandige ondergrond. Zo dateert de eerste bewoning op de strandwal van Spaarnwoude al van ca. 2500 jaar voor X.

Veen

De vorming van de strandwallen had ook een ander effect op het landschap. Ten oosten van de strandwallen werd de aanwezige lagune waar zeeklei was afgezet steeds meer van zee afgesloten. Het water in de lagune werd daardoor steeds zoeter, waardoor er veen ging groeien. Hierdoor ontstonden de grote veengebieden van West-Nederland. Er heeft zowel veen aan de oostzijde van de strandwal gelegen als aan de westzijde. In het laatste geval lag dit veen in een strandvlakte: het gebied tussen twee strandwallen. Het oppervlak van dit veen ligt nu op een tot twee meter -NAP.

Maar het oppervlak van het veen heeft voor de ontginning van het veen veel hoger gelegen, tot meerdere meters boven NAP. Dat wil zeggen dat de hoeveelheid zand van de strandwal dat toen aan de oppervlakte lag, veel kleiner was. Ten noorden van de toren liggen nog wat huizen liggen op de punt van de zandrug. Er moet hier in de Middeleeuwen een versterkte boerderij hebben gelegen, die net als het Binnenhof in Den Haag aan drie zijden omsloten was door ontoegankelijk veenmoeras. Verder naar het noorden is de strandwal aan de oppervlakte niet zichtbaar. Hij verdwijnt hier in het zogenoemde Oer-IJ. Ten zuidwesten van de kerk loopt de zandrug richting Haarlemmerliede. Grote bomen en oude boerderijen staan op deze rug. Wanneer je toen op de zandrug stond keek je naar het westen toe meteen naar de zee en zag je een breed strand. De volgende, westelijker en wat jongere rug is de strandwal waar Haarlem en Santpoort op liggen. Deze ligt drie kilometer meer naar het westen en is aan de horizon zichtbaar door de bebouwing en de hogere bomen.

Stompetoren

Een markant herkenningspunt van Spaarnwoude is het kerkje De Stompetoren. Rond 1200 wordt Spaarnwoude een zelfstandige parochie met St. Gertrudis als patrones. Voortaan mocht er in Spaarnwoude gedoopt en begraven worden. Een houten kapel wordt vervangen door een stenen romaans kerkje met een massieve toren van ongeveer 20 meter hoog.

In de jaren die volgen wordt de akkerbouw van de boeren steeds meer vervangen door veeteelt, door inklinking van de grond. Rond 1450 wordt de toren verlengd tot 34,80 meter met een stenen spits in gotische stijl.

Tijdens het beleg van Haarlem, in 1573, werd het dorp door de Spanjaarden in brand gestoken, maar de toren bleef hierbij behouden.

Na deze roerige tijd breekt er rust aan in Spaarnwoude. De protestanten hebben in Holland de macht in handen gekregen en de kerk wordt protestants; maar de inwoners van Spaarnwoude blijven katholiek. Zij gaan naar een schuilkerk in Haarlemmerliede.

In 1747 wordt door een zware noorderstorm het dak van het kerkje vernield en de kerk wordt tot een ruïne. In 1764 steken dominee Schardam, schout Dubequoij, protestanten en katholieken de koppen bij elkaar en er wordt aan de oude toren, na slooping van de oude kerk, een nieuwe kerkje gebouwd, het huidige.

In de Franse tijd (1795-1813) komt er vrijheid van godsdienst en katholieken en protestanten spreken af

dat het kerkje in handen van de protestanten blijft. In 1844 wordt de spitse toren en een verdieping van de kerktoren gesloopt, omdat er nodig gerestaureerd moest worden maar het geld daarvoor ontbreekt. Dan wordt de Stompetoren ongeveer 20 meter hoog. Vanaf 1880 houden de protestanten geen erediensten meer in het kerkje.

Spaarndam

Het dorp ontstond rond een dam bij de monding van het Spaarne in het IJ, die Graaf Floris V van Holland hier in 1285 liet aanleggen. Het plaatsje leefde van de tol bij deze dam en vooral ook van de visserij. Van 1812 tot 1927 was Spaarndam een gemeente.

Tegenwoordig is Spaarndam een forensenplaatsje met enig toerisme. Er bevindt zich nog een palingrokerij.

Het gedeelte op de linkeroever van het Spaarne is het oudste: hier bevindt zich een schilderachtige oude (kolk)sluis, waar overigens geen schepen meer komen. Aan een pleintje onder de IJdijk staat de hervormde Oude Kerk, herbouwd in 1627 na een hevige storm. Naast de kerk bevindt zich een kerkhofje. Aan deze kant van de dijk lopen smalle wandelpaadjes langs de huizen. Spaarndam was een van de eerste beschermde dorpsgezichten in Nederland.

De voortdurende strijd tegen het water wordt gesymboliseerd door het beeldje van Hansje Brinker op de IJdijk. Hansje was een figuur uit een Amerikaans boek, die het land behoeftte voor overstroming door zijn vinger in een gat in de dijk te steken. Het beeldje is door de plaatselijke VVV geplaatst. Hansje heeft ook in Harlingen een beeld. Het Rijnlandshuis aan de Spaarndammerdijk, op de rechteroever van het Spaarne, is in 1641 gebouwd. Het diende kort als vergaderplaats, later alleen als werkplaats voor het Hoogheemraadschap Rijnland. In dit huis hebben de schrijfsters Aagje Deken en Betje Wolf nog enige tijd gelogeerd.

In 1285 stond het IJ in open verbinding met de Zuiderzee en de Noordzee. Herhaaldelijk vonden er stormvloedplaats die een bedreiging vormden voor de landerijen langs de oevers van het Spaarne. Daarom gaf graaf Floris V toen opdracht de monding van het Spaarne in het IJ door een dam af te sluiten. Dat was het begin van het dorpje Spaarndam. In de dam werden 10 houten spuisluizen aangelegd van ongeveer 2 meter breed. Als er eb was op het IJ dan gingen de deuren van deze sluisjes open, omdat op het Spaarne het water hoger stond. Bij vloed sloten de sluisjes vanzelf omdat het water op het IJ dan hoger was.

Zo vond de afwatering van het hele gebied van het hoogheemraadschap Rijnland tot aan de Rijndijk bij Leiden plaats via Spaarndam..

Ook was er een stenen schutsluis: de Kolksluis. Deze was groter zodat de schepen daar konden passeren. Het grootste schip dat passeerde was de kogge. Omdat de graaf er extra inkomsten uit wilde halen verbood hij andere doorgaande wegen naar het zuiden per schip te gebruiken en vestigde hij in Spaarndam zijn tol.

De tien spuisluisjes moesten door de verschillende ambachten in Rijnland worden betaald. 4 Keer per jaar kwamen dijkgraaf en hoogheemraden van het hoogheemraadschap Rijnland controleren of deze houten sluisjes goed door hun ambachten werden onderhouden.

Omdat Spaarndam voor de afwatering van Rijnland zo'n grote betekenis had vestigde het hoogheemraadschap in Spaarndam een Gemeenlandshuis, waar de opziener van Rijnland in Spaarndam woonde.

In 1517 werd Spaarndam in brand gestoken door plunderende troepen uit Gelderland o.l.v. Grote Pier en het dorp werd met de grond gelijk gemaakt. Een spoedig herstel volgde. De stad Haarlem drong er bij het hoogheemraadschap van Rijnland op aan een grotere sluis dan de Kolksluis te mogen bouwen in Spaarndam. Haarlem kon dan meer zeegaande schepen bouwen en binnen de stadsgrenzen halen.

Het jaar 1572 kan gezien worden als een rampjaar voor Spaarndam. In juli werd Spaarndam tot de grond toe afgebrand door Spaanse troepen die op de terugweg waren door het opstandige Holland. In december van dat jaar werd er weer fel gevochten om Spaarndam door Spaanse troepen en opstandige geuzen uit Haarlems. Het dorp was 5 jaar in Spaanse handen en kon nauwelijks bewoond worden. Daarna trokken de Spaanse troepen terug en volgde een geleidelijk herstel.

Na de belegering van Haarlem door de Spanjaarden werd Spaarndam grotendeels protestant. De middeleeuwse kapel deed aanvankelijk als kerk dienst. Frans Hals trouwde er voor de tweede keer. In 1626 is de kapel door een zware Noorderstorm ingestort. Een jaar later kwam de nieuwe Hervormde Kerk tot stand, iets meer naar achteren gelegen. In 1663 is de Hervormde kerk met een Noordvleugel uitgebreid tot de huidige situatie.

Regelmatig waren er in die dagen stormvloed die het IJwater zo deden stijgen dat de Velserdijk die de

verdediging betekende tussen de Spaarndammerdijk en het gebied langs de Velsbroek, overstroomde en heel het land tot Haarlem aan toe overstroomde. Op aandringen van de boeren uit dat gebied kwam er een plan om tussen de Spaarndammerdijk en Santpoort een "Slaperdijk" aan te leggen. In 1626 kwam de dijk tot stand. In feite nog te laag volgens de boeren omdat de dijk nog regelmatig overstroomde. De stad Amsterdam was er voor om de dijk laag te houden omdat de stad bang was dat als het water niet over de Slaperdijk zou wegvloeien de stad Amsterdam van overstroming te lijden zou hebben. Pas in 1802 heeft Conrad het ongelijk van Amsterdam bewezen en in 1806 werd de Spaarndammerdijk op het huidige niveau gebracht en bleven de overstromingen achterwege.

Aan de oostkant van Spaarndam stond van ouds het gemeenlandshuis van het hoogheemraadschap Rijnland waarin de opziener van Rijnland woonde. Het werd ook wel het Huis te Oosterwaal genoemd. In 1641 werd er naast dat gemeenlandshuis een timmerhuis gebouwd, het huidige Rijnlands Huis. Het Huis te Oosterwaal is in de loop der tijd verdwenen, maar het Rijnlands Huis is blijven bestaan.

In de Franse Tijd (1795-1813) veranderde er weinig in Spaarndam. Wel werd het dorp opgenomen in de Stelling van Krayenhoff, een verdedigingsgordel van batterijen en inundaties om vijanden de toegang tot Amsterdam te kunnen beletten.

De handel had te lijden in de Franse tijd. Handel over zee met Engeland was verboden en de Engelsen beletten alle invoer. Bovendien ging de eis vervallen dat schepen die van noord naar zuid door Holland wilden varen in Spaarndam moesten passeren. De weg langs de Overtoom en over het Haarlemmer Meer werd korter, en minder schepen deden Spaarndam aan.

Rond 1840 vonden er wat betreft de uitwatering van Rijnland belangrijke veranderingen plaats. Het Haarlemmermeer werd drooggemalen en in Spaarndam bouwde het hoogheemraadschap Rijnland een Stoomgemaal om sneller het water af te kunnen voeren.

In 1874 viel de Houtrakpolder droog in het kader van de aanleg van het Noordzee Kanaal. Dat kanaal werd geopend op 1 november 1876. Daarmee kreeg de Spaarndamse visserij een belangrijke tegenslag te verduren. Zeevisserij was in feite onmogelijk geworden en de Spaarndamse vissers moesten zich op de binnenvisserij concentreren.

Het dorp Spaarndam ging er wel op vooruit wat betreft de ruimte omdat nu ook op de dijk huizen konden worden gebouwd wat eerst door de dreiging van de vloedstromen niet mogelijk was. Het aantal inwoners van Spaarndam kon daardoor behoorlijk groeien tot 918 op 1 januari 1914.

Rond 1880 begonnen de voorbereidingen van de bouw van de Stelling van Amsterdam. De positie bij Spaarndam was erg belangrijk. Er kwamen bij Spaarndam in de periode tot 1903 2 forten, Fort Noord en Fort Zuid en daartussen een Liniewal. In het begin van de twintigste eeuw was de verdediging van Amsterdam klaar en bestond uit zo'n 42 forten en landerijen die bij oorlogsgevaar onder water zouden moeten worden gezet. Toen later de luchtmacht belangrijk werd is de betekenis van de forten verdwenen.

Fort Benoorden Spaarndam

Dit is een onderdeel van de Stelling van Amsterdam. Deze inundatiestelling was oorspronkelijk bedoeld om Amsterdam te verdedigen. Tussen Spaarndam en de duinen is er echter maar een smalle strook terrein om onder water te zetten. De accessen worden gevormd door het Noordzeekanaal aan de noordzijde en de Slaperdijk aan de zuidzijde. Daarom is de extra sterke Positie bij Spaarndam aangelegd, die bestaat uit twee forten, een liniewal (met scherfvrije onderkomens erin) en twee nevenbatterijen. Aan de westzijde ligt achter het inundatiegebied een voorterrein met betonnen granaatvrije onderkomens. Op een deel hiervan is in de jaren 1950 een munitiemagazijncomplex gebouwd.

Het Fort Bezuiden Spaarndam, gelegen aan De Mooie Nel, is geheel gerestaureerd en herbergt o.a. een kunstgalerie (op zondagen geopend).

Het veel grotere Fort Benoorden Spaarndam is meer dan 30 jaar afgesloten geweest en verkeert in sterk verwaarloosde staat. De bitumenlaag op het dak is grotendeels vernield door geiten en schapen, waardoor het vrijwel overal lekt. De Stichting Krayenhoff probeert met een groep vrijwilligers het fort droog te krijgen en verantwoord te conserveren, opdat het in de toekomst een educatieve functie kan krijgen. De lekkage is reeds voor 90% tot staan gebracht.

In de keelkazematten stond oorspronkelijk flankgeschut opgesteld waarmee het terrein tot het volgende fort bestreken kon worden. In de zuidelijke kazemat (richting Fort Bezuiden Spaarndam) stonden twee 6 cm.-kanonnen. In de noordelijke stonden twee 10 cm.-kanonnen omdat het volgende fort (Zuidwijkermeer) op grotere afstand lag en het Noordzeekanaal verdedigd moest worden. De keelzijde werd vanuit de keelkazematten gedekt door

mitrailleurs en geweren. Verdediging naar voren gebeurde door middel van twee stuks hefkoepelgeschut (tijdens de Tweede Wereldoorlog door de Duitsers opgeblazen) en incidenteel opgesteld geschut.

In het fort zijn onder later aangebrachte kalklagen recentelijk unieke geschilderde lambriseringen en afbeeldingen aangetroffen uit de beginjaren van de 20ste eeuw, evenals 'graffiti' uit de tijd van de Bezetting. Deze zal verdwijnen als het fort niet wordt drooggemaakt. De teksten, portretten en cartoons worden zo goed mogelijk geconserveerd door de Stichting Krayenhoff. Vanwege de enorme hoeveelheid afbeeldingen is dit fort uniek binnen de Stelling van Amsterdam.